1. YESEVÎLİK

Hayatı

Yesevîlik bilinen ilk Türk Tarîkatıdır. Yeseviyye tasavvuf ekolünün pîri Ahmet Yesevî (v. 1167) V./XI. asrın ikinci yarısında, bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti'nin Çimkent şehri yakınlarında bulunan Sayram/Akşehir kasabasında dünyaya gelmiştir. Ahmet Yesevî küçükken ablasıyla birlikte Yesi'ye gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Yesi'de Arslan Baba adlı bir tasavvuf şeyhinden ilk tahsil hayatına başlayan Ahmet Yesevî, Arslan Baba'nın vefatından sonra tahsilini tamamlamak maksadıyla dini ve genel bilimlerin öğretildiği Hanefi-Maturidilere ait Buhara medreselerinde derslere katıldı. Buhara'da devrin ileri gelen âlim ve mutasavvıflarından Yusuf Hemedânî'ye 1140 yılında intisap etmiştir. O, Allah yolunda hizmet için hocası Yusuf Hemedânî ile birlikte, Merv, Buhara, Semerkant, Herat gibi Türkistan'ın şehirlerinde İslam'ı yaymaya çalışmış ve 1160 yılında Buhara'da şeyhinin postuna oturmuştur. Ancak bir süre sonra, irşat makamını dördüncü halife Hoca Abdulhâlık Gücdüvânî (öl.595/1199)'ye bırakarak Yesi'ye döndü. Şeyhi gibi bir Hanefî fakihi ve ilim adamı olan Ahmet Yesevî'nin, kesin olmamakla birlikte, 562-563/1166-67 yıllarında Yesi'de öldüğü kabul edilmektedir. Ahmet Yesevî'nin kurucusu olduğu ve kendi adıyla anılan Yesevîlik Kur'an ve sünnet, tasavvuf ve Horasan Melâmîliği olmak üzere üç temele dayanmaktadır.

Yesevîlik, Siriderya ve Taşkent çevresinde, Seyhun'un kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında güçlü bir nüfuza sahip oldu. Etrafına toplanan şahsiyetler, İslamiyet'e yeni girmiş, fakat inançlarında son derece samimi olan saf ve sade Türklerdi. Herhangi bir medrese eğitimi alamamış, Arap ve Acem lisanlarına vukufiyeti olmayan, din anlayışlarında yüzeysel bir yapıya sahip bulunan bu kitleler, onu ilgi odağı haline getirdiler. Arap dilinde, Fars edebiyatında, medrese ilimlerinde uzman bir şahsiyet olmasına rağmen, bağlılarına anlayabilecekleri bir dil ile hitap etmiş, günün modasına uyarak Farsça eserler kaleme almak yerine şiir tarzında Türkçe

hikmetler söylemiştir. Arapça ve Farsça bilmeyen Türklere, tasavvufî zevki ve manevî neşeyi, Türk edebiyatının basit şekilleri, ahlâkî ve tasavvufî manzumeleri ile anlatmıştır. Onun bu basit öğretisi göçebe Türkmen boylarının hemen tamamı arasında Yesevîliğin yayılması sonucunu doğurmuştur.

Moğol istilasının başlamasıyla birlikte Yesevî önderleri ve halifeleri de göç etmiş, İran ve Irak'ta, en nihayet Anadolu'da Yesevî zümreler XIII. yüzyılın başlarında görülmeye başlanmıştır. Eski Kam-Ozan tipinin devamı niteliğindeki Yesevî halifeleri ve onlara bağlı dervişler, Anadolu'ya Yesevîliği basit, sade ve şifahî bir kültür olarak getirmişlerdir. Alevîler arasında bugün bile yaygın olan kuş donuna girmek, taşlar ve kayaları oynatmak, ejderhaları yok etmek, münafıkları hayvan suretine sokmak gibi Ahmet Yesevî'ye atfedilen, ancak gerçekte Şamanizm'in kalıntıları olan inançlar Anadolu'ya Yesevîlik ya da Yesevîlikle bağlantılı hareketler kanalıyla girmiştir.

Göçebe Türk yaşayışında kadın ve erkeğin iç içe bulunmasının zarurî bir sonucu olarak Ahmet Yesevî'nin zikir meclislerinde kadınlarla erkekler bir arada bulunmuşlardır. Bu durum Alevîlik ve Bektaşîlik'te de benimsenmiştir.

Yesevîlik, Harzemşahlar döneminde Kıpçak ve Oğuz kabilelerinin birçoğunda, öteki tasavvuf mensuplarına ve bu arada Kübrevîlere karşı çok üstün durumdaydı. Zira Yeseviyye mürşitleri, Türk âleminin her tarafına yayılmıştı. Nitekim X./XVI. asırda Horasan, Orta Asya, Kâbil, Diyarbakır, Hicaz ve İstanbul'da Yesevî mürşitlerine rastlanmaktaydı. Bununla beraber, her ne kadar zamanla Nakşibendiyye Yesevilik'ten çok daha fazla önem kazansa da, Seyhun bölgesi ile Kırgız-Kazak Bozkırlarında Ahmet Yesevî'nin nüfuz ve ehemmiyeti hiçbir şekilde eksilmedi ve hiçbir tasavvuf ekolü onun işgal ettiği yeri tutamadı. Yeseviyye, Anadolu'nun fethinden sonra bu bölgeye ilk gelen tasavvuf ekolü olmasına rağmen zamanla tesir gücünü kaybetmiştir. Bir diğer ifade ile kendisinden sonra gelen tasavvuf ekollerinin içinde erimiştir.

Yesevîlik, müsteşriklerin iddia ettiği gibi heterodoks (Şîî) bir hareket değildir. Zira onlarda Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi varsa da, bu tek başına Şîî bir etkiyi

göstermez. Zira tüm Sünnî Türk boylarında benzer bir anlayış vardır. Aksine Yesevîlik, Hanefî-Mâturidî çizgide gelişmiş eski Türk inançları ve Melâmîliğin de etkisiyle oluşmuş, samimi Müslümanlardan oluşan bir halk İslam'ıdır.

Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı

Ahmet Yesevî'nin kendine özgü bir tasavvuf anlayışı vardır. İnsanları edeb ve ahlakî açıdan eğitmeye önce kendi nefsini eleştirerek ve eğiterek başladı. İnsanları incitmeden eğitmeye çalıştı. Kur'an-ı Kerim okuyup anlamayan kadıları ve diğer kimseleri eleştirdi. Hz. Peygamber'in sünnetine uymak ile nefsi muhasebe ve murakabeye büyük özen gösterdi. "Ölmeden önce ölünüz." ve "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz." düsturunu hayat felsefesi edindi. İnsanlara, Müslüman-kâfir olmasına bakmaksızın müsamaha ve hoşgörülü davranmayı; onlara güzel sözler söylemeyi ve güler yüzlü olmayı öğütledi. O, hak aşığı, Peygamber aşığı ve insanlığı seven birisi idi. Çalışmayı sever ve teşvik ederdi. O, döneminin diğer sufileri gibi şifreli konuşmadı, İslam'ı halkın anlayacağı bir şekilde anlattı. Akıl ve nakil çatışmasına düşmedi. Toplumun sosyal ve psikolojik problemleriyle yakından ilgilendi. Eserinde bu yüzden yetimlere, fakirlere ve yoksulların problemlerine çözümler bulmaya çalıştı. Onun fikirlerinin temelini, Allah ve Hz. Muhammed sevgisi oluşturur. *Şeriatı bilmeden tarikata girmenin yanlış olduğunu söyler ve tarikat için şeriatı bilmeyi şart koşar.* Bilgisizliği ve Cehaleti eleştirir. Dervişlerine "Cehenneme giden yolda bile cahille beraber olma" şeklinde öğüt verir. Tasavvufî çerçevede, ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamıdır. Bu yüzden o, iyi bir ahlakçıdır. Vatan ve millet sevgisiyle doludur. O, nakilcilik yapmamış, olayları aklıyla tevil ederek özgün yorumlarda bulunmuştur. İbadetsiz âlimleri eleştirmiştir. İnsanlara dini öğretirken bütün insanların fıtratlarında bulunan sevgi, aşk ve muhabbet gibi kavramlar içerisinde usandırmadan, bıktırmadan ve nefret ettirmeden anlatmıştır.

Ahmet Yesevî'nin tasavvufî fikirlerinin ilham kaynağını Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri oluşturur. Nitekim bunu Divân-ı Hikmet'inde şöyle dile getirmiştir:

Benim hikmetlerim kân-ı hadistir (hadislerin özü).
Benim hikmetlerim fermân-ı Sübhân (Allah'ın buyrukları)
Okuyup anlasan mânâ-yı Kur'ân (Kur'an'ın hikmetleri)

Ahmet Yesevî, tasavvuf anlayışında İslâmî, yâni dinî unsurla; millî, yâni halk edebiyatından alınan unsurları birleştirmiştir. Ahmet Yesevî, Hz. Peygamber'e sonsuz hürmet ve sevgi besleyen birisidir. Ona göre, "Hz. Peygamber'e layık bir ümmet olabilmek için Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymak ve bağlanmak gerekir. Çünkü *şeriat ile tarikat birbirinden ayrı şeyler değildir. İmanın postu şeriat, özü ise tarikattır*. Gerçek pîr Hz. Peygamberdir. Aynı şekilde dünyanın geçici olduğunu bilerek onun için üzülmemek; yüceliğin Allah'a mahsus olduğunu bilip kibirden kurtulmak ve dünyadaki ikbâle güvenmemek; insanlara karşı her türlü haksızlıktan kaçınmak gerekir."

Ahmet Yesevî'nin tasavvufî sisteminin merkezinde ***dört kapı kırk makam*** anlayışı bulunmaktadır. İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak ilkelerini yazılı kültürden uzak göçebe Türk kavimlerine bu şekilde sistemleştirmiş ve bu ilkeleri hayat felsefesi haline getirmiştir. Dört kapı kırk makam Yesevî'den sonra da Anadolu'da Hacı Bektaş Veli tarafından, hemen hemen aynen devam ettirilmiştir. Bütünüyle Türk yorumu olan Yesevilik, Nakşibendilik ve Bektaşilik olarak bazı kırılmalar ve değişmelerle birlikte, Orta Asya'da, Anadolu, Balkanlar ve Kafkaslar'da yaşayan Türk boylarının dindarlığının tasavvufî boyutu olarak canlılığını günümüze kadar sürdürmüştür. Yesevilik, "Türk dünyasının sadece gönül dünyasını aydınlatıp, ruhunu manevi zevklerle süslemekle kalmadı. O aynı zamanda Türk boylarının kimliklerinin korunmasına ve devam etmesine yaradı. Geçmişte sağlam bir dinî ve ahlakî hayat sürmelerini

sağladı, yakın zamanlarda da onların manevi güç kaynağı oldu, böylece milliyetlerini ve kültürlerini unutturma çabalarını boşa çıkardı.”

Ahmet Yesevî’nin din anlayışı, iki ana kol halinde yayılma imkânı bulmuştur. Orta Asya içlerinde Nakşilik; Anadolu’da Bektaşilik... Bektaşiliğin Ahmet Yesevî ile doğrudan irtibatının olup olmadığı elbette tartışılabilir. Hacı Bektaş Veli’nin doğrudan Ahmet Yesevî’nin müridi olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Ancak, ister arada Lokman Perende olsun, isterse olmasın, Tasavvufi anlayışta “manen bağlılık” da kabul görmektedir. Kanaatimize göre, Ahmet Yesevî’nin Arslan Baba kanalıyla Hz. Peygamber’in soyuna bağlanması da buna benzer bir manevi bağlılık örneği olarak alınabilir.

Ahmet Yesevî ve Hanefîlik

Ahmet Yesevî’nin din anlayışını biçimlendiren ortam Tasavvufi bir ortam ve din anlayışının temel karakteri de Tasavvufi bir İslam anlayışıdır. Bu anlayışın inanç ve ibadet boyutunda belirleyici olan eğilim Hanefiliktir. Ahmet Yesevî’nin yaşadığı bölgede egemen olan Karahanlılar, Hanefiliği adeta resmi mezhep gibi algılamışlar ve bölgede yayılması için olağanüstü çaba sarf etmişlerdir. Hocası Yusuf Hemedani’nin Hanefi fakihi olduğu, hem onun hakkında görüş beyan edenlerin şehadetiyle, hem de ona ait olduğu iddia edilen “*Rütbetu’l-Hayat*” isimli risaledeki görüşlerle tespit edilebilmektedir. (Yusuf Hemedani, Hayat Nedir, çev. N. Tosun, İst. 2002). Daha da ötesi, Ahmet Yesevî’nin “Hikmetler”ine yansıyan iman anlayışı, “Dört Halife” hakkındaki tutumu ve genel çerçevede din anlayışı Hanefiliğin temel ilkeleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Hanefilik, bilindiği gibi İmam Ebu Hanife’nin vefatından sonra onun adı etrafında şekillenen fıkıh ekolüdür. Daha çok Türkler arasında yayılmıştır. İmam Maturidi, bu çizgide yetişmiş, Ebu Hanife’nin itikadi görüşlerinden yararlanarak kendi din anlayışını inşa etmiş büyük bir âlimdir. Ebu Hanife-Maturidi çizgisi, o zamanki ifadeyle “Ehl-i Rey”, yani aklı esas alanların, akıl taraftarlarının çizgisidir. Gerek Ahmet Yesevî’nin, gerekse onun hocası olarak bilinen Yusuf

Hemedani'nin Hanefiliği ise, "Ehl-i Hadis" (Hadis taraftarları)'nın derin izlerini taşıyan, sufi karakterli bir Hanefilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahmet Yesevi ve Şiilik

Köprülü, İslam Ansiklopedisi'ndeki "Ahmed Yesevi" maddesinde Ahmet Yesevi'nin bölgedeki Şii cereyanların etkisi altında kaldığının tahmin edilebileceğinden söz eder. Divan-ı Hikmet'i bu gözle taradığımızda, onun Şiiliğin etkisinde kaldığına dair herhangi bir kanıt bulabilmek pek mümkün görünmemektedir. Hemen akla gelebilecek husus, Ahmet Yesevi'nin "Dört Halife" hakkında ne düşündüğüdür. Ahmet Yesevi, Hz. Ebu Bekir'den de, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den de övgüyle söz ettiği gibi, hilafet sırasına özel bir vurgu da yapar. Onun Dört Halife ile ilgili olan "Hikmetler"inin ilk dört dizeleri şöyledir: "Gördüğü an inanan EbaBekr-i Sıddik'dir; / Üstün olup dayanan EbaBekr-i Sıddik'dir. / Dertleşende ağlayan, kulluğa bel bağlayan, / İç bağrını dağlayan EbaBekr-i Sıddik'dir". (Eraslan, 291); "İkincisi yar olan adaletli Ömer'dir; / Mü'minlere yar olan adaletli Ömer'dir. / Bilal'a ezan okutan, şeraiti bildiren, / Din sözünü anlatan adaletli Ömer'dir" (Eraslan, 293); "Üçüncü yar olan hayâ sahibi Osman'dır; / Her nefeste yar olan hayâ sahibi Osman'dır. / Hak Resul'ün damadı, dinimizin abadı, / Bendelerin azadı hayâ sahibi Osman'dır" (Eraslan, 295); "Dördüncüsü yar olan Hak arslanı Ali'dir; / Hem Mirac'da yar olan Hak arslanı Ali'dir. / Dediği sözü rahmani, görsen yüzü nurani, / Kâfirleri karın Hak arslanı Ali'dir". (Eraslan, 297).

Hikmetler'de, Şiiliğin karakteristiklerinden olan "imametin nass ve tayinle olduğu, Ali'nin soyuna tahsis edildiği, imamların masum oldukları" (H. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, Ank. 1993) şeklindeki anlayış biçimlerinin tezahürlerini görmek de pek mümkün değildir. Hz. Peygamber'in uzunca anlatıldığı bir Hikmet'in sonunda Hz. Ali ile ilgili şu dizeler yer alır: "Tavsif etsem, Ali şir-i Hüda'dır; / Kılıç ile kâfiri kırmaktadır. / Kâfirleri kılar imana davet; / Vermekte her zaman İslam'a kuvvet. / Mü'min olanını alıp gelmekte; / Kabul kılmayanı kırıp gelmekte. / Kılıç ele alıp binende Düldül, / Kâfirler

kavmine düşmekte gulgul. / Elindeki silahı Zülfikar'ı, / Savaşanda uzalır kırk karı. /Ali'nin var idi on sekiz oğlu; / Onun her birisi ulu tuğlu. / Ali İslam için kanlar yutmakta; / İslam'ın tuğunu muhkem tutmakta. / Hace Ahmet garipliğe düşmüştür; / Resul evladına sözler katmıştır". (Eraslan, 283, 285). Bu dizelerde, biraz mitolojik boyut olsa da, Ali'ye herhangi bir ilahi güç izafe edilmemektedir. Ahmet Yesevi, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra dördüncü halife olduğu kanaatindedir.

AşirbekKurbanoğluMüminov, "Mübeyyidiyye-Yaseviyye Alakası Hakkında" başlıklı makalesinde, bir Nesebname'ye dayanarak, Keysaniyye'den Ebu Muslim taraftarlarına Maverünnehir bölgesinde Mübeyyidiler denildiğini, Ahmet Yesevi'nin atalarının da bu koldan olduklarını, Divan-ı Hikmet'te ismi geçen bazı sufilerin de Mübeyyidi olduğunu iddia etmektedir. "(Mübeyyidiyye-Yaseviyye Alakası Hakkında", BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, sayı 1, İst. 1994, ss.115-123). Aşirbek'in de belirttiği gibi, eğer "Mübeyyidiler'in de ideolojilerinin esasını 'masum imam' hakkındaki inanış oluşturuyordu" (Aşirbek, 117) ise, bu anlayış biçiminin bir şekilde Hikmetler'e yansıması gerekirdi. Üstelik Ahmet Yesevî'nin yaşadığı bölgede Hanefilerin etkin olduğu bilinen bir husustur. Bütün bunlar Aşirbek'in "Yeseviyye Tarikatı'nın doktrini, asırlara yayılan Türkistan Mübeyyidileri'nin doktrini ile adetlerinin devamı olmuştur" (Aşirbek, 123) şeklindeki iddialarının tartışılması gerektiğini göstermektedir.

Ahmet Yesevi'ninHikmetler'inde geçen, "İşittiler Baba Maçin o zamanda, / Ahmed adlı bir şeyh çıkmış Türkistan'da; / Sohbet kılmış kız ile erkek orda; / Men'etmeğe Türkistan'a geldi dostlar" (Eraslan, 181) dizelerinde dikkat çekilen kadın-erkek birlikte sohbet yaptıkları bilgisi üzerine Baba Maçin'in olayı tahkik için gelmiş olması, ancak sonunda Ahmet Yesevî'nin ermiş olduğunu anlayıp ona bağlanması, o zamanlar Türk toplumunun sosyal yapısını aksettiren ilginç bir örnek olarak alınabilir. Türk kadını, erkeği ile beraber hep hayatın içinde olmuştur. Çarpık modernite ve çarpık kentleşme ile birlikte ortaya çıkan kaç-göç

gibi olayları, ne Türk geleneği ile ne de İslam ile izah etmek mümkün olabilir. Bugün bile Anadolu'nun köylerinde kadınlar hep erkeklerinin yanı başındadırlar; hatta çoğu zaman onlardan bir adım öndedirler.

Yesevîlik-Bektaşîlik İlişkisi

Yesevilik-Bektaşilik ilişkisinde önemli olan, Hacı Bektaş'ın bağından öte, insanların Ahmet Yesevî'ye yönelik bir bağ tesis edip etmedikleri; onunla ilgili bir aidiyet duygusu geliştirip geliştirmedikleridir. Bunu da tespit edebileceğimiz en önemli kaynaklar Menakıbnamelerdir. Biz, sadece Abdülbaki Gölpınarlı'nın hazırladığı Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli/"Vilayetname" de ve Esat Coşan'ın hazırladığı Makâlât'ta görebildiğimiz bazı tezahürlere dikkat çekmek istiyoruz.

Vilayetname'de Hacı Bektaş Veli ile Ahmet Yesevi arasındaki bağ iki ayrı yerde iki ayrı şekilde ele alınır. Birincisinde AhmedYesevi'nin Halifelerinden olduğu bildirilen Lokman Perende'nin Hacı Bektaş'a hocalık yaptığı belirtilmektedir. (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli "Vilayetname", hz. Abdulbaki Gölpınarlı, İst. Trz. 5).

İkincisinde ise, Hacı Bektaş Veli'nin Ahmet Yesevî ile birlikte olduğu, onun oğlu Kutbeddin Haydar'ı Bedahşan ilinde esir tutulduğu bir mağaradan kurtardığı zikredilir. Daha sonra Ahmet Yesevi'nin doksan dokuz bin halifesinin kendisinde bulunan kutsal emanetleri istedikleri, ancak Hacı Bektaş'ın darılarından bir tek darı tanesinin kımıldamadan namaz kılması üzerine, emanetlerin ona verildiği ve Ahmet Yesevî'nin şöyle dediği anlatılmaktadır: "Müjde olsun ki kutb al aktablık senindir. Biz bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, ahrete gideriz. Var, seni Rum'a (Anadolu'ya) saldık, Sulucakaraöyük'ü sana yurt verdik. Rum abdallarına seni baş yaptık. Rum'da gerçekler, budalalar, sarhoşlar çoktur, artık hiçbir yerde eğlenme hemen yürü". Hacı Bektaş Veli, ertesi gün, gün doğarken Hoca Ahmet Yesevî'den izin alıp yola düştü. Orada bulunan erenlerden biri, ortada yanan ateşten bir odunu Rum ülkesine doğru attı, 'Rum'daki erenler ve gerçeklerden biri, bu odunu tutsun, Türkistan erenlerinin, Rum'a er gönderdikleri, erenlere malum olsun' dedi. O

odun dut ağacıydı, Konya'da, Emir Cem Sultan'ın halifesi Hak Ahmet Sultan, dutu, Hacı Bektaş Tekkesi'nin önüne dikti. O ağaç hala durur, yukarı ucu yanıktır". (Vilayetname, 9-17).

Vilayetname'den aktardığımız bu hususlar, halk muhayyilesinde Ahmet Yesevî ile Hacı Bektaş Veli arasında kurulan bir bağın mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Bunun gerçek olup olmamasından çok, gerek meşruiyet için, gerekse Ahmet Yesevî'nin nüfuzundan yararlanmak için olsun, Ahmet Yesevî'nin "Hikmetler"indeki ruhun/ kök hücrelerin Anadolu'ya ulaşmış olması; hatta Anadolu'da yeniden üretilmiş olmasıdır.

Hacı Bektaş Veli'nin "Makalat"ı dikkatlice okunduğunda, Ahmet Yesevî'nin fikirlerinin birtakım tezahürlerini görmek mümkündür. Mesela, Ahmet Yesevî'nin "Sünnet imiş, kafir de olsa, incitme sen; /Hüda bizardır katı yürekli gönül incitenden /Allah şahit, öyle kula hızırdırSiccin; / Bilginlerden duyup bu sözü söyledim işte" (Eraslan, 57) ifadesindeki insan sevgisinde zirveyi gösteren anlam Makalat'ta şöyle ifade edilir: "Hakikatın ilk makamı toprak olmaktır; ikinci makamı yetmiş iki milleti ayıplamamaktır" (Makalat, hz. Esat Coşan, 30). Bir başka örnek "Kendini bilen Rabbini bilir" ifadesidir. Makalat'ta bu husus şöyle ifade edelir: "..Kimesne kendüzün bilmeyince Çalap taalayı dahi bilmez" (Makalat, 54).

Öte yandan, Fakr Name ile Makalat'ı karşılaştırdığımızda, Makalat'ta Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat ile ilgili hususların büyük ölçüde Ahmet Yesevî'nin "FakrName"si ile örtüştüğünü görmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmet Yesevî, sadece temellerini attığı ahlaka dayalı İslam anlayışı ile değil, geliştirdiği Tasavvuf formu ve kültür-edebiyat alanındaki kalıcı izleri ile de Türk Tarihi'nin doğal akışında etkili olmuştur. Mesela Yunus'u okuduğumuzda, Ahmet Yesevî'nin Yunus'un diliyle yeniden dirildiği gibi bir hisse kapılmamak elde değildir.

1. ÂHİLİK

Ahi Evren'in Hayatı

Tam adı Nâsıruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Hôyî olan Ahi Evren, Abdal Musa ve Geyikli Baba gibi Azerbaycan'ın Hoy kasabasındandır. Kelam ilminde derinleşmiş, Melami anlayışa sahip bir ilim ve tasavvuf erbabıdır. Bunun yanında o, dericilikle meşgul olmuştur.

Onun Ahi Evren lakabını nereden aldığıyla ilgili farklı mitolojik anlatımlar olmakla birlikte şöyle bir teori daha makul gözükmektedir. : O, bir doktordu. Yılan besleyerek panzehir üretiyordu. Evren, yılan ya da Ejderha anlamına geldiği için ona "yılan dostu" anlamında (Ahi Evren) adı verilmiştir. Yine derici olduğu için yılan besleyerek yılan derisinden kemer ve benzeri eşyalar ürettiği için bu isimle anılmış olması muhtemeldir. Sebep ne olursa olsun, zamanla onun Evren nispesi mitolojik bir anlatımın kaynağı haline gelmiştir.

Ahi Evren 566/1171 yılında Hoy'da dünyaya gelmiştir. Çocukluk döneminde memleketinde tahsil gördükten sonra gençlik yıllarında Horasan-Mâverâünnehir bölgelerinde dersler almış, özellikle de Fahreddîn er-Râzî'den yararlanmıştır. 601/1204 yılı civarında Bağdad'a gelmiş, Abbasî Halifesi Nâsır Lidînillâh'ın kurduğu fütüvvet teşkilatına girmiştir. İbnSînâ, Sühreverdî ve İhvân-ı SafâRisaleleri'nden yararlanmıştır.

602/1205 yılında İbnü'l-Arabî ve Evhadüddîn-i Kirmânî gibi âlimlerle birlikte Anadolu2ya gelerek Kayseri'ye yerleşmiştir. Burada bir Derici/Debbağ atölyesi kurmuş, kısa sürede atölye büyüyerek Debbağlar Çarşısı'na dönüşmüştür. Burada Ahi teşkilatını hocası Evhadüddîn el-Kirmânî ile birlikte kurmuştur. 1211-1220 yılları arasında Selçuklu tahtına geçen I. İzzettin Keykavus'un Kayseri'ye gelerek Ahiliği koruması altına alması ile birlikte Ahilik kısa sürede Anadolu'nun her tarafına yayılmıştır. Bu dönemde Ahi Evren, Evhadüddîn'in kızı Fatma Hatun ile evliydi. Bektaşiler bu kadını "Kadıncık Ana" olarak tanımışlardır. Kadıncık An Kayseri'de bayanlara yönelik "Bâcıyân-ı Rum/Rum Bacıları" teşkilatını kurarak kadınları örgütleyip eğitmeye çalışmıştır.

1227 yılından sonra muhtemelen I. Alaaddîn Keykubat'ın isteği ile Konya'ya yerleşen Ahi Evran, burada ticaretin yanında müderrislik yaparak hoca yetiştirmiştir. Ancak Alaaddin Keykubat, oğlu II. GıyaseddînKeyhüsrev döneminde öldürüldükten sonra (1237) iktidara karşı oldukları gerekçesiyle Ahileri ve Türkmenler'i tutuklatmaya ve öldürtmeye başladı. Baba İlyas da bu dönemde tutuklananlardan birisiydi. Tam da bu dönemde 1243 yılında yaptıkları Kösedağ Savaşı'nı kazanan Moğollar Anadolu'ya girdiler. Kayseri'deki Ahiler şehri 15 gün Moğollar'a karşı savunduysa da yenildiler. Bu olay Ahi teşkilatının tamamen dağıtılması sonucunu doğurdu.

Bu arada Konya'da hapse düşmüş olan Ahi Evren, 1245'te başa geçirilen Celalettin Karatay tarafından diğer Ahi ve Türkmenler'le birlikte serbest bırakıldı. Bu arada Mevlana'nın hocası Şems-i Tebrizî'nin 1247 yılında öldürülmesi olayına karıştıkları tespit edilen Ahi Evren ve Mevlana'nın oğlu Alaaddin Çelebi Kırşehir'e kaçarak buraya yerleşti. Ahi Evren ömrünün son 14 yılını Kırşehir'de geçirdi.

II. İzzeddin Keykavus 1254'te iktidarı ele geçirerek Moğolların desteklediği IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı mücadeleye girişti. Bu mücadelede Ahiler II. İzzeddin'i, Mevlana çevresi Rükneddin Kılıçarslan'ıdestekledi. IV. Rükneddin, 1260'ta mücadeleyi kazanarak Konya'da tahta geçti. İlk iş olarak Ahiler'e ve II. İzzeddin'i destekleyen gruplara cephe aldı. Bunun üzerine Anadolu'nun pek çok yerinde Ahi ayaklanmaları baş gösterdi. Bunların en şiddetlilerinden birisi de Kırşehir'de Ahi Evren öncülüğünde gerçekleştirildi. İsyan bastırılarak Ahi Evren ve Alaaddin Çelebi 1261 yılında beraberlerindeki Ahiler'le birlikte öldürüldüler.

Ahi Teşkilatının Kurulması

Ahilik, Abbasi halifesi Nâsır Lidînillâh'ın (1180-1225) kurmuş olduğu fütüvvet teşkilatına bağlı olarak kurulmuştur. Ahiliğin kurucusu Ahi Evren, hocası Evhadüddîn-i Kirmânî ve diğer fütüvvet erbabı Anadolu'ya görevli olarak gelmiştir. Bunlardan Kirmânî, teşkilatın başındaki sorumlu kişi olarak

bizzat Abbasî halifesi tarafından gönderilmiştir. Her ne kadar Abbasîler'in fütüvvet düşüncesini yaygınlaştırma düşüncesi genel bir kabul görmemişse de özellikle Anadolu üzerinde etkili olmuştur. Anadolu'ya gelip burada başarı sağlayan bu kişilerin tesirleri Selçuklu sultanlarına kadar ulaşmıştır.

Eski Türk geleneğinde "Akılık" adını verdiğimiz yiğitlik ve cesareti temsil eden düşünce zamanla "Kardeşlik" anlamında Ahilik şekline dönüşmüş olmalıdır. Yine cesaret ve savaşçılığı temsil eden Alplık ve Alperenlik İslam'dan sonra yerini Gaziliğe bırakmıştır. İşte bu ruh kuruluşundan itibaren Ahiliğe tesir etmiş, Ahiler de birer savaşçı olarak ön plana çıkmışlardır.

Ahilik teşkilatının kuruluş gayelerinden birisi de sürekli göç alan Anadolu'nun göçebe ve yarı göçebe zümrelerini eğiterek iş ve meslek sahibi yapmak ve yerleşik hayata geçmelerini sağlamaktı.

Ahi Evren'in kurduğu Ahiliğin en belirgin özelliği melâmet fikrine sahip olmasıdır. Zira Ahi Evren'in şeyhi Evhadüddîn-i Kirmanî'nin en belirgin özelliği melamet düşüncesine sahip olmasıdır. Melamet düşüncesinde kişinin işlediği iyi ve güzel işlerin Allah'ın eseri, kötü ve çirkin davranışların da nefsinin eseri olduğuna inanılır. Bu nedenle Melamîler, yaptıkları güzel ve hayırlı işleri gizlerler. Ancak kötü davranışlarını gizlemeye gerek görmezler. Zira kötü davranış kendi nefislerindendir. Kısaca melamet iyiliği gizlemek, kötülüğü ise açığa vurarak nefsi yermektir.

Ahilik sadece sanat örgütü değildir. Ahiler aynı zamanda ilimle de meşgul olarak halkın eğitilmesi için çaba harcamışlardır. Ahi Evren'in pek çok eseri vardır. Kendisi aynı zamanda öğretmen olarak görev yapmıştır. Onun başlıca eserleri iman ve islam esaslarını açıkladığı "*Menâhic-i Seyfî*"; iman esaslarını ele aldığı "*Metâli'u'l-Îmân*"; Allah'ın birliği, sıfatları ve benzeri konuları ele aldığı "*Tebsıratu'l-Mübtedî*"; "*Letâif-i Gıyâsiyye*" ve "*Letâif-i Hikmet*"tir. Bu eserler kendisinden sonra da Ahi teşkilatlarında okutulmuştur.

Ahiler, özellikle kırsal kesimlerde kurdukları zaviyelerle köy hayatının canlılığına, iktisadi ve dini hayatın gelişmesine önemli katkılar sunmuşlardır.

Onların önemli görevlerinden birisi de yolda kalmışların ve yolcuların barınma ihtiyaçlarını gidermekti. Bundan da önemlisi Anadolu'ya göçen Türk boylarının barınma ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bu nedenle Alevîlik ve Bektaşîlik Ahiliğin tesiri altında kalmıştır. Bektaşîlik'te okunan birçok tercüman, Ahilerin "Fütüvvetname"lerinin aynısıdır.

Ahi Evren'in Dini Düşüncesi

Her ne kadar Anadolu'da Hanefî ve Mâturidî din anlayışı yaygın olsa da Ahi Evren Şâfiî-Eş'arî çizgidedir. Eserlerini de bu çizgiye uygun olarak yazmıştır. Onun bu din anlayışının temel özelliği tasavvufi bir yapıya sahip olmasıdır. Tabsıratü'l-Muhtedî'nin "gayb âleminde belirlenerek söz ve harflere bürünmüş olduğunu" iddia edecek kadar sağlam bir tasavvuf anlayışına mensuptur.

Ona göre Allah'ın zatı, tüm mahlûkatın ötesinde, mutlak soyut ve algılanamazdır. Bu nedenle beşerin onun zatını anlaması, bilmesi ve idrak etmesi söz konusu değildir. Ancak Allah, insanların kendisini idrak edebilmeleri için varlığa tecelli etmiştir. Dolayısıyla varlık dediğimiz şey Hakk'ın tecellisinden ve vahdetinden ibarettir. Ancak Allah'ın bizzat bilinmesi söz konusu değildir. Bizim idrak ettiğimiz şey, zattan ziyade gölgeden ya da tecelliden ibarettir.

Allah'ın tecelli ettiği âlem iki türlüdür. İçinde yaşadığımız madde âlemi ve Ruhlar âlemi. Ruhlar âleminin sırlarına insanın kendi başına vakıf olması mümkün olmadığı için bu âlemin sırlarına vakıf olan bir mürşide bağlanmak gerekir.

Ahi Evren'e göre insanlar iki türlüdür. Akılcı ve araştırıcı olanlar ile keşif ve ilhamcı olanlar… Allah'ı idrak etmek akılla değil keşif ve ilhamla mümkündür. Bu ise peygamberlerin yoludur. Allah'ın varlığını keşif ve ilhamla idrak eden birinin Akıl yoluyla onun varlığını ispat etmesine gerek yoktur.

O, vahdet-i vücutçu bir anlayışla varlığın birliğini savunarak evrende ikilik olmadığına işaret eder. Ancak bu düşünenin hassasiyetine vurgu yaparak pek

çok aşırı görüş sahibinin bu noktada hulul ve ittihat gibi düşüncelere saptığını belirtir. Bu noktada Şia'ya tepki olarak Allah'ın tüm insanlığa bir kerede tecelli ettiği, Hz. Ebû Bekir'e ise özel olarak tecelli ettiği görüşünü öne sürer.

Allah'ın iki türlü fiili vardır. Görülmeyen fiili ki buna "emr" denir. Gayb, ervâh, ulvî ve melekût âlemidir. İkincisi de görülen fiilidir ki buna da "halk" denilir. İçinde yaşadığımız maddi âlemdir. Buna da şehadet, ecsâm ve süflî âlem gibi isimler verilir. Birde iki âlem arasında vasıta olan bir âlem daha vardır ki buna da misal âlemi denir.

Melekler iki çeşittir. Birincisi bu âlemle hiçbir irtibatı olmayan meleklerdir ki bunlara "Kerûbiyyûn" denilir. Bunlardan ilk yaratılan "Akl-ı Evvel" denilen ruh Mikâil'dir. Bu âlemin en sonunda ise Rûhu'l-Kuds" denilen Cebrail bulunur. İkinci grup ruhlar ise maddî âlemle ilişkilidir. Bunlara "Ruhaniler" adı verilir.

İnsan her iki âlemi de kendisinde barındıran, ruhlar âleminin özünü teşkil eden ve âlemin yaratılış gayesini teşkil eden en şerefli varlıktır. Bu nedenle o, ruh ve bedenden oluşmaktadır. Ruh, insanın ölmesiyle yok olmaz. Ruh ebediyete kadar ölümsüz olarak kalacaktır. Sonunda o, ya ebedi saadete ya da sonsuz azaba düçar olacaktır.

Ateistlerle günahları çok olanlar cehennemde dirilecek ve azap göreceklerdir. Ancak cennetle ilgili olarak "ÂriflerinCenneti"nden bahseder. Âriflerin cenneti, Allah'ın ahirette kişinin gönlünde/kalbinde tecelli etmesidir.

Ahi Evren Sonrası Ahilik

Ahi Evren'in şahsında örgütlenen ve Anadolu'nun geniş bir coğrafyasına yayılan Ahilik bir takım değişim ve dönüşümlerle XVIII.-XIX. Yüzyıllara kadar varlığını devam ettirmiştir. XIII. Yüzyıldan sonra "Gedik" adını alan bu teşkilat kurumsal yapısını kuvvetlendirerek Osmanlı ticari, dini ve kültürel hayatında önemli bir yer edinmiştir.

Ahiler, Fütüvvetname adını verdikleri birtakım beyannamelerle kurallarını belirlemişler ve bu kurallar çerçevesinde erdemli bir toplum yetiştirmeye

çalışmışlardır. Kurdukları zaviyeler ve konukevleri bir taraftan yolcuların ve seyyahların misafir edildikleri, karınlarının doyurulduğu birer konak görevi görürken diğer taraftan eğitim kurumu işlevi görmüştür. Ahiler çıraklık basamağından itibaren gündüz sanatlarında, gece zaviyelerde eğitilmiştir.

Ahiler sanat dallarında çırak, kalfa, usta gibi hiyerarşik bir yapılanma oluşturdukları gibi, insanları ilmi yönden eğitmek için de en üstte “Ahi Baba”nın yer aldığı hiyerarşik bir yapı oluşturdular.

Ahiler üç kapalı, üç de açık ilke benimsemişlerdir. Kapalı ilkeler 1. Eline 2. Diline 3. Beline sahip olmaktır. Açık ilkeler ise 1. Eli açık olmak 2. Kapısı açık olmak 3. Sofrası açık olmak şeklinde sıralanmıştır. Kızlara da şu üç nasihat verilmiştir: 1. İşine dikkat et 2. Aşına dikkat et 3. Eşine dikkat et.

Ahiliğin temel kurallarından birisi de meslek sahibi olmaktır. Meslek sahibi olmayan teşkilata alınmamıştır.

Ahi teşkilatı sadece şehir ve kasabalarla sınırlı kalmamış, köylerde de Yaran Odası ya da Misafir Odası adıyla yolculara hizmet veren evler inşa edilmiştir. Burada yürütülen hizmetlerin de ahiliğin bir devamı niteliğinde olduğu muhakkaktır.

Ahilik, Ahi Evren tarafından geliştirilen dini düşüncede de birtakım değişim ve dönüşüme uğramıştır. Öncelikle Şâfiî ve Eş’arî olan Ahi Evren’in aksine tebaanın hemen tamamı Hanefî-Mâturidî olduğu için kısa süre içerisinde bu çizginin hâkim hale geldiğini söyleyebiliriz. Bu anlayışta zamanla kısmî Şiî etkinin ortaya çıktığını da söyleyebiliriz. Ahi Evren’in Hz. Ebû Bekir vurgusu zamanla yerini Hz. Ali vurgusuna ve onun yiğitliği, kahramanlığı ve cesaretine bırakmıştır. Yine on iki imam ve Ehl-i Beyt vurgusu da ön plana çıkmıştır. Özellikle Şah İsmâil’inŞiî bakış açısını yayma faaliyetlerinden sonra yazılan fütüvvet namelerde bu vurgu daha da belirgin hale gelmiştir. Dolayısıyla Ahiler’inBektaşîlik’teki Şiî unsurları artırmasından çok Bektaşîlik ve özellikle Kızılbaşlığın Ahilik’teki Şiî unsurları artırmasından söz edilebilir. Zira başlangıçta Ahi Evren Sünni bir duruş sergileyerek kuvvetli bir Hz. Ebû Bekir

vurgusu yapmıştır. Her ne olursa olsun Ahilik Sünnî olarak kalmış, 4 halifenin fazilet sırasını benimsemeye devam etmiştir.